

Particulier natuurbeheer in de praktijk

Particulier natuurbeheer bestrijkt een breed spectrum van 'niets doen' tot actieve natuurontwikkeling. In dit artikel wordt ingegaan op de vraag hoe particuliere grond-eigenaren natuurbeheer in praktijk brengen. Hierbij vormt de persoonlijke ervaring met particulier natuurbeheer vanuit het beheer en vanuit de overheid de basis. Hieronder worden kenmerken beschreven die representatief zijn voor de groep particulieren, maar ze zijn zeker niet op alle particulieren van toepassing. Eén van de kenmerken van particulier natuurbeheer is bijvoorbeeld een 'eigen' wijze van werken, een persoonsgebonden aanpak. Dit artikel beperkt zich tot particuliere landgoed-bezitters, dat wil zeggen landgoederen die persoonlijk of familiebezit zijn. Onder een landgoed wordt hier verstaan een combinatie van bos/natuur, woning en meestal, maar niet altijd, landbouwgrond. Agrarisch natuurbeheer blijft buiten beschouwing.

Bij het Bosschap staan 1.391 particuliere boseigenaren van 56.308 ha bos geregistreerd en 228 particuliere eigenaren van 6.631 ha natuur (bezit groter dan 5 ha) (Bosschap, 2012). De meeste eigenaren van natuurterrein bezitten echter ook bos. De natuureigenaren vormen dus een deelverzameling van de boseigenaren. Het Meetnet Functievervulling Bos schat de oppervlakte particulier bos op 99.100 ha (Ministerie van LNV, 2006). Deze gegevens combinerend zou er nog ca 40.000 ha particulier bosbezit kleiner dan 5 ha moeten zijn. Dat betekent, dat er nóg ten minste 8.000 eigenaren zijn. Particuliere natuurbeheerders vormen dus een grote groep.

Motieven

Elders in dit nummer (Aertsen) komen de motieven voor particulier beheer uitgebreid aan bod. Voor het begrijpen van de praktijk is het belangrijk om toch opnieuw

op die motieven in te gaan. Er zijn binnen de particuliere landgoedbezitters twee hoofdgroepen te onderscheiden: Zij die het landgoed hebben geërfd en zij die het hebben gecreëerd.

Voor de eerste hoofdgroep is natuurbeheer een gegeven. Het is een vanzelfsprekende opgave om het landgoed in stand te houden en het aan de volgende generatie door te geven. Opvallend is dat maar weinig landgoedbezitters hiervan hun carrière maken. Dat is ook logisch, omdat er meestal pas op gevorderde leeftijd wordt geërfd. De gemiddelde leeftijd in deze groep is dus hoog en de meeste landgoedbezitters hebben dan al een maatschappelijke carrière buiten de natuursector achter de rug. Hiermee hangt samen dat er vaak geen overdracht van kennis plaatsvindt, althans geen kennis van natuurbeheer.

Rino Jans

Velen krijgen het landgoed onvoorbereid in de schoot geworpen. Het is dus een 'opgave', zeker in de huidige tijd waarin het moeilijk is om de eindjes aan elkaar te knopen. Dat het een opgave is, betekent overigens zeker niet dat het natuurbeheer zonder plezier en liefde voor de natuur plaatsvindt.

Voor de tweede hoofdgroep is natuurbeheer een bewuste keuze, die meestal pas rond de pensioengerechtigde leeftijd wordt gemaakt. Er zijn binnen deze hoofdgroep twee deelgroepen te onderscheiden: agrariërs en mensen die buiten de groene sector een vermogen hebben opgebouwd. Voor agrariërs is natuurbeheer een manier om het land in de familie te houden wanneer het agrarische bedrijf onvoldoende perspectief geeft, vanwege marktomstandigheden of door het ontbreken van een opvolger. Voor de andere deelgroep is het stichten van een landgoed een manier om in een prettige woonomgeving de oude dag door te brengen. En vaak gaat dat gepaard met de wens om iets van blijvende waarde na te laten, anders dan kapitaal.

Bij het overnemen of stichten van een landgoed staat geldelijk gewin meestal niet voorop. Het beheren van een landgoed is in deze tijd ook niet de meest voor de hand liggende manier om geld te verdienen. Het doel is in de eerste plaats het instandhouden van het landgoed. Dit is

Particulieren snoepen van de 'gratis' kennisboom (Beheerdersdag 2011) (foto: Unie van Bosgroepen).

dan ook de openingszin van de meeste landgoedbeheervisies en -plannen. Het landgoed moet zichzelf kunnen bedruipen, zonder vreemd vermogen. Daarvoor is een zeker rendement onontbeerlijk en dus ook ondernemerschap.

Denkkader

Naast de motivatie is het, om natuurbeheer door particulieren te kunnen begrijpen, belangrijk om stil te staan bij hun kijk op natuur en op bezit, hun denkkader.

Om te beginnen hebben de meeste particuliere landgoedbezitters geen natuurgerichte opleiding genoten. Het zijn doorgaans geen natuurvorsers, die hun jeugd hebben doorgebracht bij de Nederlandse Bond voor Natuurstudie. Het denkkader wordt gekenmerkt door de begrippen rentmeesterschap, natuurschoon en behoud. Het rentmeesterschap komt voort uit de agrarische of jachttraditie, waaronder ook de houtteelt valt. De natuur is er om de mens te dienen en de mens heeft de taak om, als een goed rentmeester, te zorgen voor de natuur. Houtoogst en jacht zijn in dit denkkader vanzelfsprekend en passend binnen van jongs af aangeleerde normen. Het natuurschoon komt voort uit de beleving van de natuur als toeschouwer, de natuur om van te genieten, de natuur als romantisch decor. En het behoud staat voor het bewaren van wat er is of het terugbrengen van wat er was. Dynamiek en ontwikkeling vormen niet een vanzelfsprekend uitgangspunt.

Het natuurdenkkader van de meeste particuliere landgoedbezitters verschilt nogal van het denkkader van de meeste professionele natuurbeheerders, waar natuur een intrinsieke waarde heeft en waar biodiversiteit en natuurlijkheid sleutelbegrippen zijn. De mens beperkt zich tot het regelen van de randvoorwaarden waarbinnen de natuur zijn gang moet kunnen gaan. Voor de professionals hoeft de natuur niet mooi te zijn en ook niet te worden benut. En waar de natuurlijke dynamiek ontbreekt, moet de beheerder met het oog op de biodiversiteit die zelf inbrengen.

De ophef onder particulieren over sterfende herten in de Oostvaardersplassen is in dit opzicht kenmerkend en goed te verklaren uit bovengenoemd denkkader: als je beesten hebt, dan moet je er ook voor zorgen! Ook de ophef over grootschalige omvormingen (bijvoorbeeld bos naar stuifzand) is kenmerkend: bos heeft nut, maar stuifzand niet. Anders dan de professio-

‘Niets doen’ kan prachtige bosreservaten opleveren (foto: Unie van Bosgroepen).

nals redeneren de meeste particulieren niet vanuit ecosystemen, successie of biodiversiteit.

Ook belangrijk voor het denkkader is de visie op bezit en daarmee samenhangend de visie op maatschappelijk nut van landgoederen. Voor particuliere landgoedbezitters is heel belangrijk dat zij zelf bepalen wat er gebeurt en niet de overheid of de maatschappij. Dat wil zeker niet zeggen dat hun landgoederen geen maatschappelijk nut hebben en ook niet dat ze het landgoed alleen voor zichzelf willen houden. Voor de meeste particulieren bestaat het maatschappelijk nut uit de waarde die natuur heeft voor waterberging, koolstofvastlegging, en dergelijke. Het landgoed heeft maatschappelijk nut door er te zijn. Daarnaast is het grootste deel van de landgoederen opengesteld voor bezoekers en die zijn welkom, zolang ze zich houden aan de voorwaarden die de eigenaar stelt.

Economisch kader

De meeste particulieren worden niet primair gedreven door natuurdoelstellingen. Natuurontwikkeling is in beheervisies zelden de hoofddoelstelling. Kenmerkend is dat de natuurambities worden bepaald door economische randvoorwaarden. Zolang natuurbeheer en -ontwikkeling niet te veel ten koste gaan van inkomsten, of juist een bron van inkomsten vormen, is daarvoor volop ruimte.

Mede om deze reden is natuurvolgend

bosbeheer bij particuliere eigenaren een groot succes geworden. Deze vorm van bosbeheer past prima in het economische plaatje, omdat er door gebruik te maken van natuurlijke verjonging enorm op de (herplant)kosten kan worden bespaard. Ook natuurontwikkeling is voor particulieren in economisch opzicht zeer interessant. Het omzetten van landbouwgrond (bijvoorbeeld weiland) in natuur (bijvoorbeeld schraal grasland) levert om te beginnen functieveranderingssubsidie op. Deze subsidie compenseert de waardedaling van de grond, die het gevolg is van de bestemmingswijziging van ‘dure’ landbouwgrond naar ‘goedkope’ natuurgrond. Door de functieveranderingssubsidie verandert ‘dood’ vermogen in ‘levend’ investeringskapitaal, terwijl de grond in bezit blijft. Vervolgens wordt met inrichtingsubsidie natuur ontwikkeld. Door de beheersubsidie en de inzet van eigen arbeid kan de grond vervolgens tegen lage kosten worden beheerd. Door creatief ondernemerschap vinden particulieren vaak additionele financiering om het economische plaatje rond te krijgen. Daarbij kan worden gedacht aan een vergoeding voor waterberging, of ‘rode’ ontwikkeling (bijvoorbeeld woningbouw). Verliesgevende landbouwgrond wordt zo rendabele natuur en het levert ook nog investeringskapitaal op.

Economische randvoorwaarden bepalen niet alleen óf er natuur wordt ontwikkeld, maar ook welke. Het zal niet verbazen dat

particulieren bij natuurontwikkeling meestal kiezen voor beheertypen die nog inkomsten genereren, zoals bos en half-natuurlijk grasland, en daarmee ook voor beheertypen met relatief lage natuurambities. Deze beheertypen sluiten ook beter aan bij het eerder beschreven denkkader en in het geval van agrariërs passen ze ook beter in de agrarische bedrijfsvoering. Maar er zijn er ook die kiezen voor beheertypen met hogere natuurambities.

Kennis

De meeste particuliere landgoedbezitters hebben geen specifieke opleiding natuurbeheer gevolgd. Doorgaans hebben ze het beheren van natuur al doende geleerd. Ook hebben ze meestal een maatschappelijke carrière achter de rug voordat ze natuurbeheerder worden. Ze zijn door de wol geveerd en daardoor niet gemakkelijk te overtuigen. Vandaar de 'eigen' wijze van beheren. In de jaren negentig zette het toenmalige ministerie van LNV in op voorlichting aan particuliere eigenaren. Op sommige fronten was dit succesvol (bijvoorbeeld geïntegreerd bosbeheer), maar op andere nauwelijks. Zo is de voorlichting gericht op het vergroten van de houtoogst onder het motto 'meer dunnen, beter bos' nooit echt aangeslagen. De financiële kaders beperken de opleidingsmogelijkheden. Particulieren maken

graag gebruik van 'gratis' voorlichting via excursies en themabijeenkomsten. En ook gratis advies, bijvoorbeeld via het 'ledenbezoek' van de Bosgroepen, werd hoog gewaardeerd. Daarnaast werd op ad hoc-basis gebruik gemaakt van betaald advies. Ook tonen particulieren een behoefte aan cursussen, maar de kosten vormen vaak een te hoge drempel. Er wordt dus wel volop van de 'gratis' kennisboom gesnoept, maar niet structureel geïnvesteerd in opleiding.

Het ontbreken van kennis van natuurbeheer hoeft op zich geen probleem te zijn. Veel particulieren zoeken structurele samenwerking met professionele beheerders, via commerciële adviesbureaus en intermediaire organisaties zoals de Bosgroepen, opgezet door eigenaren zelf. Bosgroepen zijn coöperaties van eigenaren, die zich richten op doelmatig bos- en natuurbeheer door samenwerking. Zij vormen een belangrijke schakel tussen beleid, onderzoek en praktijk. Ze vervullen een essentiële rol bij de doorstroming van kennis van het onderzoek naar de praktijk en vice versa. De Bosgroepen onderhouden met veel coöperatieleden een langjarige samenwerkingsrelatie, waarbij de Bosgroepen zorgen voor een bepaalde continuïteit in het beheer en een verbindende schakel vormen tussen verschillende generaties van eigenaren.

Veel aandacht voor de productiefunctie (foto: Unie van Bosgroepen).

Aanpak

We hebben nu geconstateerd dat de drijfveer meestal het ontwikkelen of doorgeven van een landgoed aan de volgende generatie is, waarbij het beheer is te kenmerken als rentmeesterschap en waarbij de beheerkennis voort komt uit 'eigen' wijsheid gecombineerd met extern advies. Het kan niet anders, of het praktische beheer is een reflectie van deze constatering. Toch zijn binnen het praktische particuliere natuurbeheer drie stijlen te herkennen:

- Doe het zelf
- Hands-on ondernemerschap
- Hands-off ondernemerschap

DOE HET ZELF

De doe-het-zelvers onder de landgoedbezitters voeren zelf het beheer uit. Er wordt vaak gebruik gemaakt van ad hoc advies, maar uiteindelijk bepaalt de eigenaar op 'eigen wijze' wat er gebeurt en hoe. Opvallend is bij deze beheerstijl dat een structurele aanpak en een langere termijn planning meestal ontbreken. Ieder jaar bepaalt de eigenaar welke maatregelen in dat jaar nodig zijn. Dat leidt vaak tot het aanpakken van achterstallig onderhoud. Ook is opvallend dat het beheer vaak heel voorzichtig is. Voorzichtig in de zin van weinig ingrijpend en dus vaak ook weinig doortastend. In het bosbeheer zien we vaak 'matige laagduinningen' ofwel het weghalen van kwijnende bomen die de concurrentiestrijd toch al verloren hebben, tegenover 'hoogduinningen' waar in het kronendak wordt ingegrepen om de strijd tussen concurrenten in het voordeel van de beste exemplaren te beslechten. Bij de doe-het-zelvers ontbreekt vaak ook een bedrijfsmatige aanpak. Er worden vaak vermijdbare maatregelen genomen, die kosten verhogend zijn. Het gaat dan vaak om maatregelen met een esthetisch karakter, zoals het opruimen van takken. Het beheer van de doe-het-zelver is dus weinig professioneel en minder effectief en efficiënt. In positieve bewoordingen is het beheer ook conservatief te noemen, in de zin van gericht op het behoud van de uitgangssituatie. In bossituaties leidt dat vaak tot reservaatachtige situaties, die ook een hoge natuurkwaliteit kunnen hebben.

HANDS-ON ONDERNEMERSCHAP

De hands-on ondernemers benaderen het beheer wél bedrijfsmatig. Ze beheren het landgoed als een onderneming. Ze willen nadrukkelijk zelf aan het roer staan. Om 'out-of-pocket' kosten te besparen doen ze

veel zelf, voor zover de beschikbare tijd dat toelaat en voor zover het aangename, uitdagende werkzaamheden zijn die aansluiten bij de eigen vaardigheden. De hands-on ondernemer zit zelf op de trekker om het schraalgrasland te maaien en hanteert zelf de bosmaaier en de motorkettingzaag. Werkzaamheden die de eigenaar niet zelf kan of wil doen, worden uitbesteed, maar hij zit er met de neus bovenop. De hands-on ondernemer maakt gebruik van deskundig advies en is bereid om voor goed advies een goede prijs te betalen. De hands-on ondernemer wil wel stap voor stap door de adviseur meegenomen worden door het proces en steeds op basis van de aangeleverde informatie zelf besluiten nemen. De adviseur heeft hier de rol van een 'sparring partner', waarbij de adviseur inhoudelijke kennis inbrengt en de landgoedeigenaar ondernemerschap. De kwaliteit van het beheer van de hands-on ondernemer hangt af van de mate waarin de eigenaar

ontvankelijk is voor het ingewonnen advies. Bij een succesvol partnerschap wijkt de kwaliteit in essentie niet veel af van dat van terreinbeherende organisaties.

HANDS-OFF ONDERNEMERSCHAP

De hands-off ondernemer wil dat het landgoed deskundig en efficiënt wordt beheerd, zonder daarbij zelf al te veel inhoudelijk betrokken te zijn. Hij stelt de kaders vast waarbinnen een deskundige beheerder kan opereren. Vaak wordt er gewerkt met beheerovereenkomsten, waarbij de beheervisie of het beheerplan de belangrijkste kaderstellende documenten vormen. De beheerder stelt op basis van het beheerplan jaarlijks een werkplan op, dat wordt voorgelegd aan de eigenaar en na afloop van het jaar vindt verantwoording plaats via een beheersverslag. Deze werkwijze leidt inherent tot een planmatige aanpak en komt overeen met het beheer van terreinbeherende organisaties.

Ook particulieren leveren natuurkwaliteit (Veentje met Beenbreek op 't Lankheet (Overijssel) (foto: Jaap Bouwman).

Discussie

Natuurbeheer door particulieren kan enorm verschillen van natuurbeheer door professionele terreinbeherende organisaties, maar dit is lang niet altijd het geval. Particulieren zijn als natuurbeheerder vaak minder professioneel en planmatig en hun natuurambities zijn lang niet altijd de hoogste. Maar er zijn veel particulieren die heel goed gebruik maken van een 'flexibele schil' van deskundige adviseurs en die de adviezen weten om te zetten in effectief en efficiënt natuurbeheer. De voorbeelden in dit themanummer illustreren dat particulieren daartoe prima in staat zijn. Ook de niet professionele doe-het-zelvers onder de particuliere natuurbeheerders verdienen een niche, juist omdat hun eigen –vaak voorzichtige– wijze van beheeren afwijkt van de professionele norm en dus zorgt voor meer diversiteit in biotopen. Sommige particuliere landgoederen zijn in feite cultuurhistorische reservaten, die het beheer van vervlogen tijden reflecteren, en tegelijk een waardevol onderdeel van de Ecologische Hoofdstructuur vormen.

Literatuur

Boschap, 2012. Jaarverslag 2011. Boschap, Driebergen.
Ministerie van LNV, 2006. Meetnet Functievervulling Bos 2001-2005. Vijfde Nederlandse Bosstatistiek. Rapport DK nr. 2007/065. Directie Kennis, Ede,

Summary

The practice of nature conservation by private landowners

Based on their personal experience, the authors give an overview of nature conservation by private landowners in The Netherlands. Having inherited or created a private estate, the owner's aim is to keep the estate in the family on an economically sustainable basis. Nature conservation is not often their primary goal. Their ambitions as regards nature quality are limited by the financial framework. Most estate owners lack professional training. While some of them take a DIY-approach, others choose to form partnerships with professional nature conservationists. The results of the latter group in terms of nature quality are equal to those of professional nature conservation organisations.

Ir. M.F.F.W. Jans
 Unie van Bosgroepen
 Postbus 8187
 6710 AD Ede
 r.jans@bosgroepen.nl